

UDK 821.163.6.09: 913(497.4 Istra)

Mimi Urbanc, Marko Juvan

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

NA STIČIŠČU LITERATURE IN GEOGRAFIJE: LITERATURA KOT PREDMET GEOGRAFSKEGA PREUČEVANJA NA PRIMERU SLOVENSKE ISTRE

Literarna dela kot diskurzivna artikulacija bivanjskega izkustva življenjskega prostora postajajo legitimen predmet geografskega preučevanja. Postmoderna geografija si je za svoje potrebe prilagodila tudi nekatere koncepcije literarne vede, kot so intertekstualnost, pokrajina kot besedilo ali geografsko zamišljanje. Kvalitativna analiza izbranih primerov literarnih besedil, ki tematizirajo prostor slovenske Istre, pokaže, kako se v njih oblikujejo topofilija, identitetna razlika jaz/drugi ter občutja kraja in brezkravevnosti. Gre za sodobne pojme humanistične geografije, ki pretežno objektivistično, naravoslovno-družboslovno tradicijo stroke nadgrajujejo z upoštevanjem posameznikovega in skupnostnega dožemanja, zamišljanja in oblikovanja prostora. Literarna dela geografiji omogočajo preučevanje našega odnosa do življenjskega okolja in pomenov, ki jih prostoru pripisujemo ali pa se z njimi identificiramo. Naša razmerja do prostora so tudi temeljni pogoj za oblikovanje identitet in družbene odgovornosti.

Ključne besede: slovenska Istra, kvalitativna analiza besedil, literarizacija pokrajine, geografsko zamišljanje, kulturne reprezentacije

1 Uvod

Sčasoma je postala vodna gladina čudovita knjiga – knjiga, ki je bila nerazumljiva za neposvečenega potnika, ki pa je meni odpirala svojo dušo brez pridržkov in mi izročala svoje najbolj dragocene skrivnosti tako jasno, kakor bi jih pripovedovala na glas. In to ni bila knjiga, ki jo prebereš in potem vržeš proč, zakaj vsak dan je pripovedovala novo zgodbo. Vseh dolgih dvanajst tisoč milj ni bilo nikoli ene same strani, ki bi bila prazna, nobene strani, ki bi jo želel preskočiti, misleč, da boš na prihodnji strani našel kaj bolj zabavnega ali drugačnega. (TWAINE 1961: 55)

Literarna veda in geografija. Na prvi pogled se zdi, da nimata veliko skupnega. Prva se ukvarja z dosežki besedne umetnosti, družbenim življenjem in zgodovinskim razvojem književnosti, druga je vseobsegajoča, eklektična veda o prostoru in proučuje naravne pojave in družbena dogajanja v medsebojni povezanosti in odvisnosti. Ne glede na prevladujočo predstavo o razkoraku med obema disciplinama pa je med njima veliko skupnih točk tako na ravni raziskovalnih postopkov in konceptualnih izhodišč kot tudi na ravni predmeta proučevanja. Čeprav je zaradi odmevnih debat o tako imenovanem »prostorskem obratu« v humanističnih in družboslovnih strokah, ki se množijo nekako od zgodnjih devetdesetih let 20. stoletja, pozornosti deležno predvsem z gledovanje literarne vede pri geografiji in kartografiji (prim. DÖRING in THIELMANN 2009), pa je izmenjava med strokama potekala tudi v obratni

smeri. Zanimanje za literaturo je sicer očitno že v zapisih Alexandra von Humboldta (1769–1859), enega od utemeljiteljev sodobne geografije, občasno pa tudi pri drugih geografih vse do sredine 20. stoletja (HENDERSON in GREGORY 2009: 420). Toda literarna veda in geografija sta se začeli zblíževati in povezovati šele nedavno, ko je geografija prerasla svoje tradicionalne okvire in se – zlasti na področju družbene geografije (*human geography, géographie humaine, Humangeographie, Kultur-/Sozialgeographie*) – na široko odprla novim tokovom in filozofskim koncepcijam ter se postopno preoblikovala v tako imenovano novo kulturno geografijo.¹

2 Stičíšče ved: Geografija postaja tudi humanistična disciplina

Pomemben korak k zblíževanju literature in geografije je v svojem razvoju naredila tako imenovana humanistična geografija, ki poudarja, kako se odnos ljudi do njihovega življenjskega okolja oblikuje prek percepcij, ustvarjalnosti, prepričanj in izkušenj. Humanistični pristop, ki se je odzval na reifikacijo človeškega dejavnika v družboslovju, je postavil subjektivne percepcije ljudi in njihovo zavest v središče družbenih analiz. Zavest nas kot družbene člene pooseblja in nam omogoča, da v svetu prevzemamo dejavno vlogo, uveljavljamo svojo voljo in hotenje. Zavest ni samo nekaj pojmovno racionalnega, saj obsega tudi čustva, spomine, upanja, strahove, zadovoljstva, želje itn. (WARF 2009). Humanistična geografija se navdihuje pri fenomenologiji, eksistencializmu in idealizmu (mdr. pri Husserlu in Heideggerju), ko zagovarja stališče, da je svet v resnici družbeni konstrukt (HUBBARD idr. 2002) oz. da je intencionalno razmerje do predmeta za slednjega konstitutivno (prim. HUBBARD idr. 2002; PICKLES 2009). Čeprav je humanistična geografija razmeroma nova smer v družbeni geografiji, pa je humanistična misel v stroki že dolgo navzoča. Že veliki francoski geograf Vidal de la Blache (1845–1918) je na začetku 20. stoletja s preučevanjem življenjskih stilov (*genres de vie*) – kot za posamezno regijo značilnih odtisov kulturnih identitet in praks v pokrajini – dokazoval, kako tesno sta povezana zavest ljudi in njihovo življenjsko okolje. Pravi začetki humanistične geografije pa sodijo v šestdeseta in sedemdeseta leta prejšnjega stoletja, ko so jo uveljavili Edward Relph (1976) s študijami kulturnega vpliva množične proizvodnje in potrošnje, homogenizacije kapitalističnih pokrajin in posledične odtujenosti, Ann Buttimer (1976) s fenomenološko koncepcijo življenjskih svetov (*lifeworlds*), v katerih se dejanskost prepleta s človeškimi izkušnjami, in David Lowenthal, ki je pisal o pokrajinskih okusih, dojemanjih in odnosu med zgodovino in kulturno dediščino (WARF 2009). Yi-Fu Tuan, ki je skoval tîrmin »humanistična geografija«, je uvedel tudi zelo priljubljen in široko rabljen izraz *sense of place*, ki meri na subjektiven nabor občutkov in vtisov, ki jih posamezniki povezujejo z določenim krajem (TUAN 1974a). Zaradi občutka kraja na primer hiša postane dom. Isti avtor je v geografijo vpeljal še pojem »topofilija« (TUAN 1974b), ki je nadpomenka za vrsto subjektivnih občutij in pojmov, ki posameznike vežejo na določen kraj. Na splošno je humanistične geografe zanimalo, kaj daje

¹ Nova kulturna geografija kulture ne razume statično, ampak kot proces. Temelji na različnih teoretskih izhodiščih (marksistični politični ekonomiji, feministični teoriji, postkolonialni teoriji, poststrukturalizmu in psihoanalizi) in z vidika Foucaultove kritike v kulturi razkriva razmerja moči, preučuje konstruiranja identitet ipd. (HUBBARD idr. 2002).

krajem edinstveno noto, kako kraji vstopajo v človekovo zavest in kako zavest s svojo interpretacijo prostora posledično vpliva na oblikovanje krajev. To je geografijo povežalo s krajinsko arhitekturo, kulturno antropologijo, sociologijo, umetnostno vedo in drugimi humanističnimi disciplinami (WARF 2009).

Naslednji velik korak k zblizanju geografije in literarne vede pomeni preučevanje geografskega zamišljanja, temelječe na kulturnih reprezentacijah, ki imajo tako čustveno kot tudi ideološko težo. Takšno zamišljanje sooblikuje identiteto ljudi, njihovo razumevanje sveta, pa tudi svet sam (HOELSCHER 2009a). Geografsko zamišljanje je v slovenski geografiji nov tîrmin in slovenske ustreznice za *geographical imagination* in *imagined* (tudi *imaginative*) *geographies* še niso utrjene. V tujini pa so se ti izrazi, ki se nanašajo na dojetanje prostora prek podob, besedil in diskurzov, začeli uveljavljati s postmodernimi družboslovnimi pristopi, ki so v veliki meri vplivali tudi na geografijo. V ozadju je ideja, da prostor ni stvaren, fizičen, temveč metaforičen, vzpostavljen prek kulturno in ideološko pogojenih reprezentacij. Ključen je bil prispevek literarnega teoretika Saida, ki je v svoji kritiki orientalizma *imagined geographies* razumel kot orodje moči, način za nadzorovanje in podrejanje območij (SAID 1995). Ustvarjanje podob in njihovo širjenje večinoma poteka prek tekstovnih in vizualnih gradiv, kar literaturo privede v samo jedro geografskega preučevanja.

3 Stičišče na ravni pisanja in branja

Na ravni zveze med pisanjem in branjem, ki se vzpostavlja v diskurzivnih praksah, literatura in geografija že dolgo sobivata. Če obravnavamo geografijo kot eno izmed diskurzivnih praks in je ne presojava v luči njene znanstvene paradigme, izoblikovane v porazsvetljenski sistematiki modernih znanosti, je geografija v najširšem pomenu besede od prvih začetkov pisanje, opisovanje in predstavljanje zemeljskih prostorov, s tem pa se stika z žanri besedne ustvarjalnosti, ki so jih v glavnem od 18. stoletja naprej začeli dojemati v luči občega pojma umetnosti, kot literaturo, leposlovje. Geografija se je vseskozi ukvarjala z vprašanji, povezanimi s prostorom, s tem, kje, kako in kdo si. Takšna vprašanja pa se obenem zastavljajo v procesu pisanja in branja. Kot je s pojmom kronotop poudaril Bahtin, je prostor oz. lokacija, prežeta z momentom časovnosti, temeljni element zgodbe, ki opredeljuje tako zgodbene akterje kot tudi strukturo, dinamiko, modaliteto in žanrski profil same zgodbe (BAHTIN 1982: 217–220). V procesu pisanja se v razmerju do geografskega izkustva in imaginacije zamišlja besedilni prostor, ki se stvarnim geografskim prostorom lahko prilikuje, se nanje referenčno nanaša, jih poljubno spaja, ustvarjalno kombinira, abstrahira in posplošuje, lahko pa od njih odstopa oz. prek njih razpira alternativne, možne, drugačne prostore, ki jih je Foucault imenoval »heterotopije« (FOUCAULT 2007). Lahko bi rekli, da je geografija neposredno ali posredno vpletena v pisanje, oblikovanje zgodbe, obenem pa je vanjo vgrajena: »Geografija deluje kot shramba za zgodbo.« (DENNIS in HOWELLS 1996: 1). Struktura fikcijskega prostora ne določa samo pomensko-vrednostne strukture besedila in njenih zunajbesedilnih vezi s kulturnim kontekstom (LOTMAN 1977: 219–234), ampak je zlasti v bolj mimetično usmerjeni literaturi tudi referencialni ključ za prepoznavanje dejanskih lokacij, s kakršnimi se sicer ukvarja tudi geografija. Da je v procesu branja literarnih del za mnoge na-

slovnike pomembno referiranje besedilnih prostorov na geografske lokacije, kažejo posledice tovrstne recepcije – obiskovanje krajev in prostorov, opisanih in interpretiranih v literarnih delih, na primer poti Byronovega grofiča Harolda, Dickensovega Londona, Prešernovega slapa Savica ali Kosovelovega Krasa. Želje mnogih bralcev po podoživljanju zgodbe *in situ* spretno izkorišča turistična industrija, to pa počnejo tudi državne ali krajevne oblasti, ki s spominskimi ploščami, spomeniki, toponimi, šolskimi ekskurzijami, imeni lokalov in podobnimi evokacijami zgodbenih lokacij s pomočjo literarnih konotacij utrjujejo prepoznavnost svojega ozemlja, ovekovečene-ga v kanoniziranih ali priljubljenih leposlovnih delih.²

Najbolj neposredna vez med geografijo in literaturo nastaja seveda v potopisni literaturi, ki združuje glavna vidika obeh diskurzov: je stvarno razlagalna, opisno informativna, obenem pa estetska, subjektivna in pripovedna. Potopisje je skozi svojo zgodovino po eni strani vir geografskega proučevanja, po drugi strani pa rezultat geografskega (profesionalnega ali laičnega) razmišljanja. Toda obravnava pomena potopisja za literaturo in geografijo bi presegla začrtane okvire tega pri-spevka.³

Za sodobno humanistiko je značilno, da poudarja vlogo jezika kot sistema znakov, ki omogoča ne le komuniciranje, razpravljanje, izražanje mnenj, temveč prek rab, aktualizacij tega sistema vzpostavlja družbene vezi, pripadnosti, identite-te, oblikuje modele za pojmovanje sveta, prostora. Postrukturalistični⁴ »jezikovni obrat«, ki je v humanistiki izpostavil ontološko prvenstvo teksta in diskurza ter ju povezal z razmerji moči in strukturami vednosti, se v geografiji najjasneje kaže v metafori *pokrajina je besedilo* (HOELSCHER 2009b). Razumevanje pokrajine kot besedila sicer samo na sebi ni iznajdba postmoderne geografije, saj je zaznamovalo že nemško *Landschaftsgeographie* in njeno hermenevitično razbiranje antropogenih sledi in objektivizacij družbenosti v fizičnosti pokrajine, koreninilo pa je še v sta-rejšem izročilu krščansko-humanističnega tolmačenja prostora v stari geografiji 19. stoletja (HARD 2008: 271–272, 279–284). Toda prvotno zgolj metaforična analogija med tekstom in prostorom se je zdaj tako rekoč leksikalizirala in terminologizirala, s tem da je bila vpeljana v okviru razčlenjenega lingvo-semiotičnega pojmovnega instrumentarija, ki je preplaval postmoderno humanistiko. Na splošno lahko besedilo opredelimo kot komunikacijski pojav, ki nastane z uporabo jezikovnih znakov za predstavitve (reprezentacijo) neke vednosti, stališča in/ali uresničevanje nekega namena, cilja (JUVAN 2006: 120). Besedilo sestavljajo povedi in druge jezikovne prvine, ki so oblikovno in vsebinsko povezane ter soodvisne, tako da je besedilo zao-krožena celota. Ta celota predstavlja posebno raven pomena, to je smisel, ki ima med drugim posebno komunikacijsko vlogo. Tako besedilni smisel kakor omenjena vloga

² Dober primer je Dublin, kjer je eden pomembnih turističnih atrakcij *Dublin literary pub crawl*, lokal, v katerem recitirajo in igrajo irske avtorje (Joycea, Yeatsa, Becketta itn.). Nasprotno pa se cerkev Saint-Sulpice z napisom distancira od zgodbe Brownovega romana *Angeli in demoni*, ki naj bi se dogajala tudi v njej.

³ Tudi ekokritika, ki se je razvila znotraj literarne vede, tematizira področja, ki so delno predmet geografskega preučevanja. Pregledno je o ekokritiki pri nas pisala Jožica Čeh Steger (2012).

⁴ Poststrukturalizem kot intelektualno gibanje, ki je spodnašalo strukturalistično rigidnost in težnje po zanesljivosti, je s preseganjem tradicionalnih binarnosti vplival tudi na geografijo, npr. z reinterpretacijo parov objektivnost/subjektivnost, prostor/kraj, narava/kultura (WOODARD in JONES III 2009)

sta odvisna tudi od situacije oz. konteksta, v katerem besedilo nastane, položaja, v katerem ga naslovnik sprejema, in intenc akterjev, ki elemente materialnega sveta – z njihovim razmejevanjem od okolja in vzpostavljanjem pomenotvornih razmerij med njimi – kot besedilo vzpostavijo ali dojamejo (JUVAN 2006: 120–121). Besedilo je »pojavnost, ki je vseskozi vpet v proces pisanja, razumevanja, interpretiranja in reinterpretiranja konvencionalnih znakov« (JUVAN 2006: 133), zato ni le kulturni izdelek, ampak tudi simbolni prostor, kjer sočasno potekata dva procesa: predstavljanje sveta in družbena interakcija. Besedilo je ne samo temeljna enota literature, ampak je, kot je opozoril Bahtin, »temeljna danost [...] vsega humanistično-filološkega mišljenja« (BAHTIN 1999: 285), kar pomeni, da je humanističnim znanstvenikom sodobna in pretekla kultura s svojimi praksami vred dostopna in pomenljiva samo prek tekstov (izjav), materializiranih v najrazličnejših oblikah; teksti kot izhodišče in glavni predmet humanistike pa so ne samo pisni ali ustni, temveč tudi nebesedni, denimo vedenje neke skupine v ritualih ali simbolna govorica arhitekture in urbanizma (prim. JUVAN 2000: 7–14). Pojem tekst, razumljen v širšem semiotičnem pomenu, je mogoče prenesti na življenjski prostor in pokrajino, kolikor v njuni fizičnosti opazovalec prepozna znakovnost (znake, indekse, sledi, simptome itn.), prek katere lahko prostoru prisodi neki pomen, sporočilnost. Geografija je pri preučevanju prostora segla še po dveh literarnoteoretskih koncepcijah, povezanih s pojmom tekst. Konstitutivna lastnost tekstov je medbesedilnost, saj vsako besedilo vsebuje sledi drugih besedil in znakovnih sistemov kulture oz. se nanje nanaša, sklicuje, te predloge pa spet predpostavljajo, evocirajo in predelujejo nove in nove tekstualne plasti sodobnega in preteklega kulturnega prostora (prim. JUVAN 2008). V luči pojma medbesedilnost lahko preučujemo slojevitost pejsaža ali mestnega tkiva, ki v sleherni sedanjosti nosi v sebi sporočila ostalin iz minulih dob naravne in kulturne zgodovine, pa tudi človekovo orientacijo v prostoru ter njegovo kognitivno urejanje, členjenje in opomenjanje neposrednega življenjskega okolja prek mentalnih podob in shem, spominsko akumuliranih z recepcijo mnogovrstnih, zlasti žanrsko ponovljivih besedilnih imaginacij prostora (JUVAN 2006: 255–258). Drugi izraz, ki je pritegnil geografe, je diskurz, tj. raba jezika v konkretnih situacijah, v katere izjavljanje umešča svoje subjekte in vzpostavlja vezi z aktanti, ki so naslovniki izjave ali pa so z njo predstavljeni, predpostavljeni, zlasti kot nosilci predhodnih, naknadnih ali možnih izjav (prim. JUVAN 2006: 47–51; KORON 2004/2005). V geografiji je diskurz razumljen kot niz reprezentacij, praks in predstav, ki oblikujejo pomene, jih povezujejo v omrežja in jih osmišljajo.

Metafora *pokrajina je besedilo* je na takšnih podlagah začrtala nove poti geografskega proučevanja. Pokrajina je sicer ključni geografski koncept,⁵ ki kljub navidezni enoznačnosti in jasnosti po svoji dejanski kompleksnosti, dvoumnosti, ideološko-metodološki raznorodnosti prekaša vse ostale koncepcije v geografiji. Od Carla Sauerja, ki je 1925 utemeljil pojem kulturna pokrajina (po njegovem jo iz naravnega območja kot medija svoje dejavnosti izoblikuje tam živeča kulturna skupina; SAUER 1963: 343),⁶ je tîrmin vseskozi spreminjal svojo pomensko vsebino

⁵ O pestrosti in raznovrstnosti geografskih konceptov, pristopov in izhodišč pri opredeljevanju pokrajine glej članek O pomenih pokrajine (ČERNE 2008).

⁶ »The cultural landscape is fashioned from a natural landscape by a cultural group. Culture is the

in dobival nove razsežnosti. Začetno sliko ali *image* pokrajine so v njej sami dopolnili procesi in funkcije, ki so takšno sliko ustvarili. Za nove, postmodernistične smeri proučevanja pokrajina ni več samo materialna, fizična stvarnost, ampak družbeni in kulturni tekst, katerega branje omogoča razkritje tistih pomenskih slojev in praks antropogenega preoblikovanja naravnih podlag, ki so pokrajino kot dokument ustvarili. Naše razumevanje pokrajine temelji na odnosu med dvema ravnema: kako je pokrajina sestavljena in oblikovana in kateri pomeni so ji bili pripisani ter kakšne izkušnje je generirala. Pokrajina zato ni nevtralna in pasivna, ni zgolj dani rezultat prežemanja naravnih in družbeno-kulturnih dejavnikov, ampak je neprestano proizvajana prek spremenljivih družbeno-prostorskih razmerij (URBANC 2012: 207).

Pokrajina je besedilo, ki ga je napisala (oblikovala) družba in ga berejo ter interpretirajo tako strokovnjaki (znanstveniki) kot tisti, ki v pokrajini živijo in jo vsakodnevno uporabljajo. Ideja v ozadju omenjene metafore je, da ljudje v pokrajino vtiskujejo tudi svoje mišljenje, predstave, ideologije in vrednote, kot da bi svoja čustva, stališča in misli prelivali na papir. Posledično je pokrajino mogoče brati podobno kot knjigo. Nova kulturna geografija tako oživlja in medbesedilno reinterpretira staro prisposodbo »knjige sveta« oz. »knjige narave«, ki je bila nekdanj priljubljeno obče mesto evropske literarne tradicije; ta metaforični topos izvira iz latinskega srednjega veka, njegove konotacije pa so bile pretežno teocentrične (CURTIUS 2002: 290–296). Dešifriranje pokrajinske simbolike pokaže, da so v pokrajino vtisnjena ideološka in politična sporočila ali pa je ta mogoče vsaj posredno razbrati iz njenih elementov (COSGROVE 1989; 1998; 2002; DUNCAN 1993; 2005). Bistvo tovrstnega dojetja je, da pokrajina izgublja značaj vidne konkretosti in postaja vse bolj subjektivna, saj se fizični in strukturni vidiki umikajo simbolnim vrednotam, percepcijam, izkustvom. Njeno branje nam odkriva številne zgodbe – podobno kakor piše Twain v našem uvodnem citatu o Misisipiju (URBANC 2011: 11).

Povezava med geografskim znanjem in literarnimi študijami se ne neha pri branju, ampak se nadgrajuje z analizo pisanja (BARNES in DUNCAN 1992), kar nakazuje etimologija izraza, ki poimenuje zemljepisno stroko. Izraz »geografija« v antični grščini (*geōgraphía*) namreč izvorno pomeni 'opisovanje zemlje', 'zemlje-pis' (DUNCAN 1988: 117).⁷ Literarne stvaritve in pokrajinske analize so torej medsebojno povezane še na ravni pisanja, opisovanja, o čemer je bil govor že na začetku tega poglavja: stičišče med obema diskurzivnima praksama je v njunem popisovanju razmerij med človekom in (naravnim oz. družbeno-kulturnim) prostorom, čeprav to počneta vsaka na svoj način. Tako geografija kot literatura pišeta o krajih in prostorih in jim pripisujeta pomen v določenem družbenem kontekstu; literarne pripovedi zato geografom lahko odkrijejo, kako je (je bil) neki prostor urejen in kako subjektivni odnos do prostora oblikuje družbeno delovanje (CRANG 1998:44).

agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result.« (SAUER 1963: 343)

⁷ *Slovenski etimološki slovar* to zloženko razlaga iz gr. *gē* 'zemlja' in izpeljanke iz glagola *gráphō* 'pišem, rišem, slikam, vklešem'. Prvotni pomen *geografije* je torej 'opisovanje, risanje zemlje', tj. 'zemljepis' (SNOJ 1997: 140).

4 Stičišče preučevanja: Literatura kot geografski vir

Z rabo besedila kot vira za geografsko preučevanje so nekatere v stroki uveljavljene metode dobile nove razsežnosti. Geografska analiza besedil je že nekaj časa upoštevala stvarna, domnevno povsem faktična besedila, kot so arhivski in statistični viri. Zaradi njihove narave so jim pripisovali mimetičnost, stvarnost in s tem neposredno odsliskavanje obstoječega sveta. Zdaj pa se zanimanje geografov širi tudi na tekstualno analizo leposlovja oz. fikcije, pri čemer se je meja med fikcijskimi in »faktualnimi« besedili močno zabilasala. To se ujema s težnjami sodobne literarne teorije, ki je opozicijo med fiktivnim in faktičnim že pred leti dekonstruirala in pokazala, da je v slehernem faktičnem tekstu vedno pri delu nekaj fikcijskega (na primer zgodbena struktura) in da se tudi fikcijski teksti nanašajo na dejanskost (četudi le na dejanskost ideologije) oz. da v dejanskost kot govorni dogodki stvarno posegajo; teorija poleg tega opozarja, da premično kognitivno mejo med območjema realnega in imaginarnega določajo kulturno in zgodovinsko spremenljive družbene konvencije ter da je metodološko razlikovanje med fikcijo in dejstvenostjo razveljavljeno z logiko možnih svetov (prim. JUVAN 2006: 218–230). Ne glede na to, ali je besedilom pripisana fikcijskost ali faktičnost, ta proizvajajo pomene, ki jih ljudje uporabljajo pri svoji kognitivni navigaciji v sodobnem svetu (prim. CRANG 1998: 44). Analiza besedil je v geografiji pridobila pomen še zaradi vodilnih koncepcij postmoderne kulture, ki poudarjajo realno moč in prevlado podob, predstav, simulakrov; teoretikom postmoderne se sodobna kultura in njen prostor kažeta kot kolaž, sestavljen iz besedil v različnih medijih (AITKEN 1997: 198; JUVAN 2006: 257–258).

Za geografa je besedilo medij, s katerim lahko osvetljuje sovisnosti med družbo in prostorom, ali, povedano drugače, besedilo mu razkriva zagonetnost človekove povezanosti z okoljem. Humanistično usmerjeni geografi Meinig (1979), Ann Buttimer (1976) in Tuan (1974a; 1974b), če naštejemo le nekatere, izhajajo iz predpostavke, da je svet mozaik specifičnih krajev, katerih izjemnost lahko razumemo samo iz perspektive posameznika in skupin, ki jim pripisujejo takšen pomen (URBANC 2012: 202). Pomen ni iznajdba posameznika, ampak družbeni proizvod (AITKEN 1997: 211). Če razumemo besedilo kot singularno stvaritev, izpeljano iz družbeno kodiranih pomenov in form, kulturo pa tolmačimo kot posrednika, lahko s postmoderno geografsko analizo besedil iz implicitne (prikrite) družbene produkcije vednosti ustvarjamo eksplicitno (jasno izraženo) vednost. V središče zanimanja geografov torej stopa vprašanje, kako je bil prostor opisan v literarnih delih in kako so pisatelji opredelili svojo evokativno povezanost z naravno- in družbenogeografskimi pojavi (DELYSER 2009). Leposlovje je s tem dobilo veliko pripovedno moč kot medij, ki v sebi lastnih konvencijah razpira globino dojemanja pokrajin, raznolikosti regij in tam živečih ljudi kot tudi percepcije fizičnih procesov na zemeljskem površju. Še posebej pomembno je leposlovje postalo v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, ko je humanistična geografija usmerila pozornost v subjektivne izkušnje in pomene prostora. Leposlovje je postalo eden od ključev do ugotavljanja, kako posamezniki in družba dojemajo pokrajino in prostor, še posebej v povezavi s čustvi, vrednotami, družbenimi odnosi in pomeni (DELYSER 2009).

V najnovejših geografskih trendih se je pomen leposlovja kot kulturnega besedila spremenil. Težišče se je z razumevanja posebnosti oz. izjemnosti lokalne pokrajine (kraja) premaknilo na normativno raven, k vprašanju, kakšna naj bi pokrajina oz. prostor bila. Omenjeni premik je uporaben denimo v prostorskem načrtovanju, katerega temeljni cilj je ustvarjati ljudem prijazno, a učinkovito izrabljeno življenjsko okolje. To je mogoče le, če se ljudje identificirajo s prvinami, ki jih načrtovanje skuša na novo umestiti v prostor, in z njimi povezano preobrazbo pomenov pokrajine. Leposlovno govorico, ki s svojimi evokacijami krajev dobiva normativno moč, s pridom izkorišča (in včasih tudi zlorablja) literarni turizem, posebej če skuša resnično stopiti s ponarejenim (DELYSER 2009), ali kot pravi Pocock: »Resnica fikcije je resnica onkraj golih dejstev. »Fikcijska resnica lahko presega ali vsebuje več resničnosti kot vsakdanja realnost.« (POCOCK 1981: 11) Tudi Moretti meni, da je edinstvenost literature ravno v njeni neizjemni vsakdanjosti (MORETTI 2006). Ideja v ozadju teh na videz nesmiselnih trditev je, da fikcija razkriva in sporoča »občutek kraja« oz. *genius loci*, vrojen v kraj (HUBBARD ET AL. 2002: 128).

To smer geografskega razmišljanja je z vidika literarne vede vendarle treba posvariti pred nevarnostjo, da literarnih predstavitev oz. evokacij krajev, pokrajin ne bi razumeli naivno mimetično – seveda ne v pomenu faktično zveste odslikave dejanskih zemeljskih prostorov, česar se geografi dobro zavedajo, temveč v pomenu zveste reprezentacije dejanske (avtorjeve) izkušnje prostora. Literarni diskurz namreč ni prosojen medij, prek katerega bi pred opazovalce (v tem primeru geografje) stopala avtentična percepcija pokrajine, kraja ali vsaj njena pristna spominska podoba, ki jo je zavest ustvarjalca že tako ali tako vrednotno (re)interpretirala. Žanrske, stilne in druge konvencije, ki prečijo literarni diskurz – ne glede na to, kdo, kdaj, kje in o čem z njegovimi sredstvi piše – namreč vplivajo na artikulacijo samega subjekta leposlovnega besedila, njegovega pogleda in vsega, kar nam ta besedilno predstavlja. Kraji in pokrajine pri tem niso izjema: žanr idile je na primer ustvaril podobnost med časovno in jezikovno oddaljenima ubeseditvama doživetij tako različnih pokrajin, kot sta otok Kos pri Teokritu ali švicarske Alpe pri Hallerju, predromantična imaginacija pa je s podobnim dramatično-viharniškim zamahom predstavila pesniški doživetji Harza (Goethe, Pot na Harz pozimi) ali škotskih višavij (Macpherson, *Ossian*).

5 Literatura kot skladišče geografskega zamišljanja in reprezentacij: primer slovenske Istre

V tem poglavju bomo ob analizi izbranih zgledov literarnih del, ki obravnavajo slovensko Istro, poskušali opredeliti in predstaviti nekatere pojme, ki so v geografiji postali znani in aktualni šele z uvajanjem humanističnih prvin in ob zaslombi sodobnih filozofsko-teoretskih izhodišč. Te koncepcije se tudi največkrat pojavljajo v prepletih med geografijo in literaturo. Slovenska Istra je odličen primer za prikaz, kako s tekstualno analizo ugotavljamo živeti/doživeti odnos med človekom in njegovim življenjskim okoljem. Zlasti v zadnjih treh desetletjih je omenjeno območje doživelo

izjemen razcvet v svojih literarnih upodobitvah izpod peres pisateljev, uveljavljenih v osrednjih medijih in institucijah sodobne slovenske književnosti, kot tudi izpod peres laičnih piscev, katerih pomen ostaja pogosto lokalni ali regionalni. Med razlogi za nekakšen istrski *boom* (ki nekoliko spominja na latinskoameriškega) velja omeniti vplivno delo Marjana Tomšiča *Šavrinke* (1986), ki je nastalo iz pisateljevih stikov s pripovedmi in pričevanji istrskih prodajalk. K razmahu literarnih upodobitev Istre je odločilno prispeval tudi študijski krožek *Beseda slovenske Istre* (in njegovo glasilo *Brazde s trmuna*), ki »je vseskozi z ljubeznijo raziskoval ljudske običaje, narečne govorice, besedno ustvarjalnost in zgodbe iz vsakdanjega življenja istrskega Slovence« (*Brazde s Trmuna*). Literarno ustvarjanje je bilo eden od načinov umeščanja Istre kot izjemne regije v slovenski kontekst (TUCOVIČ 2012: 54) in pomembno sredstvo oblikovanja regionalne, istrske identitete; izpostaviti velja zlasti literarizacijo lika Šavrinke (BASKAR 2002a; BASKAR 2002b; BRUMEN 2000), ki je postala simbol istrske samosvojesti in izjemnosti.

5.1 Občutek kraja

Izraz »občutek kraja« označuje subjektivno izkušnjo kraja, ta pa zajema kompleksen sklop čustev in občutij, ki jih zbuja določen kraj/prostor. Pogosto se pojavlja kot občutek povezanosti in pripadnosti (CRESSWELL 2009). Občutek kraja je ena od podlag za oblikovanje identitete, saj omogoča poistovetenje sebstva s krajem in pokrajino. V Istri občutek kraja vzpostavljajo različne prvine.

Prvo lahko imenujemo *biografski odnos oz. osebna zgodovina*, ki se dojemata kot neločljivi del krajevne zgodovine. V tem odnosu, običajno dolgotrajnem, se prepletata kognitivno-čustvena in fizična navezanost posameznika na kraj. Gradijo ga spomini, delo in ustvarjalnost, lastništvo nepremičnin, povezanost z življenjskim okoljem, skupnostjo, krajevnimi dogodki in izkušnjami: »Istrska zemlja, spomini na terasaste barede, na škrlaste škrle, na petkilske motike, na pregrete macole avgusta, na norenje škržatov, na modrase in gade, na ruško zapuščenih kažet, na šoje v mavrici nevihte, na reko v dolini, ki je odnesla mostove in mline!« (JURINČIČ 1996: 649) Spomini na prednike, ki so ključna sestavina kolektivnega spomina neke skupnosti (rodu, družine, krajevne srenje), s tem pa tudi posameznikove pripovedne identitete, lahko izstopajo iz zgodovinske logike linearne časovnosti in izpostavijo komponento cikličnosti. Ta ustvarja vtis večnosti življenja in dela v določeni pokrajini. Generacije se sicer menjavajo, vendar se prakse, pripadnost, posest, znanje in védenje prenašajo iz roda v rod, kar z večnim vračanjem enakega zagotavlja kontinuiteto in stabilnost:

Nono,
je tu oral
tudi tvoj nono,
pranono?
Ja,
tudi moj nono
je tod oral in kopal. (BRŽAN 2001: 160)

Veriga spominov na prednike, ki pripovedno oblikuje identiteto posameznika, je neločljivo vraščena v identiteto (skrito bistvo, duh) kraja, kar s svojimi anaforičnimi paralelizmi nakazuje pesem Alferije Bržan:

Reke korakov moje mame,
reke korakov naših non,
reke korakov do tvojega srca, zemlja. (BRŽAN 1997: 38)

V osebni zgodovini (biografskem odnosu) igra pomembno vlogo lastništvo zemlje in drugih nepremičnin, ponos na posest. Lastnina opredeljuje socialno-razredni položaj posameznika v družbeno-gospodarski strukturi, zato odločilno sooblikuje njegov odnos do kraja – lastništvo krepi pozitivno modalnost v dojemanju domačega kraja, s tem pa tudi občutje pripadnosti. Istrana je lastništvo prav tako odvrčalo od izseljevanja (prostovoljnega ali napol prisilnega po drugi svetovni vojni): »In naj bi jaz potem bežal v Italijo! Doma sem imel majhno kmetijo, nekaj glav živine in mi ni bilo treba iti po svetu ter biti drugim hlapec.« (KOCJANČIČ in ROJAC 2003: 113)

Povezanost z naravnim življenjskim okoljem se kaže v upodabljanju sredozemske pokrajine z značilnim rastlinjem, rekami, vijugajočimi se med gričevji, milim podnebjem in morjem v daljavi. Ta pokrajina je prikazana (v etoloških registrih idile ali njihovi bližini) kot rodovitna, prijazna do ljudi in živali, takšna, ki omogoča srečno življenje. Med njo in človekom se je razvila tesna čustvena vez, izrazljiva v kodu družinsko-sorodstvenih razmerij. Kocjančič na primer istrsko deželo personificira kot mater, ki ga je rodila, hranila in vzgojila, pa tudi kot življenjsko družico: »Privila si me sina na srce že v prvi zarji mojega življenja.« (KOCJANČIČ 2001: 61) Ta metafora, ki skuša izraziti avtorjevo avtentično občutje krajevnosti in vzpostavlja posebno občutje kraja, značilno za Istro, pa po drugi strani sodi v železni repertoar retorike patriotizma; gre za primer, kako se neko obče mesto (domovina ali rodni kraj kot mati) seli iz jezika v jezik, iz literature v literaturo, iz obdobja v obdobje, iz kraja v kraj, pa vsakič in povsod zmore interpelirati individue v subjekte lokalno delujočih ideologij (če si privoščimo parafrazo Althusserjevega teorema).

Pripovedni odnos do pokrajine vzpostavlja zgodbe, ki jih domačini znajo povedati o svojem kraju: mitološke povedke o njegovem nastanku, pripovedi o družinskih zgodovinah ter razna druga lokalna izročila, anekdote in moralno poučni eksempli. Stalnica teh zgodb je v Istri njena tisočletna zgodovina, v kateri so se menjavali oblastniki in premikale politično-upravne in državne meje: »[Je] privlekel na dan tisočletno zgodovino dežele, vse osvajalce, teptalce in zavojevalce, navajal Rimljane, Franke, Oglej, Benečane. Dalje horde obeh svetovnih vojn.« (ŠTOK VOJSKA 2002: 47)

Normativni odnos temelji na zavestnih vrednotah in prepričanjih, kakšen odnos bi ljudje morali imeti do domačega kraja. Povezuje se z izkušnjo odvisnosti, je odgovor nanjo. Izoblikoval se je namreč iz kolektivnega spomina⁸ na zgodovinske dogodke in procese, zaznamuje pa ga vztrajen strah pred vsemi (zlasti tujci), ki bi domači skupnosti pokrajino lahko odtujili z zavojevanjem ali nakupom:

⁸ KOMAC (2009: 219) pravi, da je ohranjanje spomina oz. zavedanje o pomenu preteklih procesov oz. pojavov za sedanje razmere nujno za razumevanje sodobne pokrajine.

Vidiš
te hribčke,
te doline,
ta svet?
Otrok moj,
da bi kupil te kraje,
to zemljo
ne bi smel imeti
nihče
in nikoli
dovolj denarja,
za nobeno njivo,
za noben bared. (BRŽAN 2001: 160)

5.2 Topofilija

Izraz topofilija označuje naklonjen, ljubeč odnos človeka do okolja, v katerem se združujeta lepota in edinstvenost. V leposlovnih besedilih se pogosto oblikuje kot označevanje lepote nekega kraja ali pokrajine, kar kaže, da je estetsko razmerje, sicer lastno dojemaju besedne umetnosti, ključno tudi v percepcijah življenjskega okolja. Vendar je estetsko le eden od načinov povezave. Tuan razume estetsko povezavo kot hipno, posameznik jo doživi naključno ob pogledu na izjemno, doslej neznano lepoto. Njena protiutež je dolgotrajna vez, ki postopno ustvarja topel občutek (lepote) poznanega kraja (TUAN 1974b: 94). Estetski občutek vznikla tudi iz posameznikovih spominov na kraj in izkušenj z njim. Tudi Istrani dojemajo domačo pokrajino kot lepo, kar poleg estetizacije literariziranih pejsažev razkriva pogosta uporaba narečnega izraza *deštra* 'lepa', ki se pojavlja v zvezi z Istro ali njenimi kraji.

Ker je topofilija odnos med pokrajino in človekom, nanjo vplivajo ne le poteze pokrajine, ampak tudi osebnostne lastnosti ljudi. Posebnosti istrske pokrajine morajo ustrezati tudi posebnosti Istrana, saj sta živela v medsebojni soodvisnosti in si vzajemno oblikovala regionalno identiteto. Katere so glavne lastnosti Istranov? O tem bi bila potrebna primerjalna in statistično obdelana raziskava demografije, življenjskega sloga, mnenj in vrednot, ki bi zajela reprezentativni vzorec istrske populacije. Toda predstave o sebi, »teorije« o svojem regionalnem značaju imajo tudi predstavniki te populacije, ki v tem primeru niso domorodni informatorji, postvarili viri preštavnih podatkov za odtujenega, objektivističnega raziskovalca, temveč avtonomni subjekti (laičnega) »raziskovanja«, ki opazujejo svoje rojake in sebe ter o tem pišejo, med drugim v literarnih delih. Takšna je »teorija« o značaju Istrana oz. Istranke izpod peresa ene izmed njih: »Skromen je, neopazen in potrpežljiv, a trden. Tak, kakršnega je oblikovala zemlja, ki jo obdeluje, krega in blagruje, kakršnega so izbrusila sušna poletja, blage sape in neurja, leta zatajevanja in lakote, pa tudi sreče in blaginje. Tak, kakršna je njegova dežela, njegova deštra Istra.« (ŠTOK VOJSKA 2003: 163)

Iz analize zbranih besedil se je izluščila še ena poteza topofilije, to je idealiziranje preteklosti: »Ampak zame je bilo takrat lepše, čeprav so vasi smrdele po hlevskem

gnoju, a dišale so po senu ali vinu in polenti« (PRIBAC 2001a: 116). Preteklost je prikazana kot čista in neomadeževana, vredna hrepenenja, spomin na minule čase pa je estetiziran, včasih prežet tudi s folklorizmom pripovedne razsežnosti topofilije:

Med škrlami
si sam s seboj.
Iščeš
včerajšnje stopinje,
poslušáš hrepenenje trav
in sanjaš,
da bo pozabljeni mlin
spet oživel.

Da bodo iz vode
vstajale vile.
Čiste,
prelepe
se bodo smehljale
tebi,
ki tako čakaš. (BRŽAN 1997: 74)

Topofilija je dejavnik, ki ustvarja psihološko okolje, v katerem se človek počuti dobro in ugodno. Gre za odnos, ko človek postane del pokrajine in pokrajina del njega. Ugodje okolja se kaže v občutku lepote, bogastva in mnogoterih možnosti. Možnosti, ki jih nudi okolje, so tako oprijemljivo fizične kakor tudi neoprijemljivo bivanjske:

A vendar gledam te: z zemljo se spajaš,
ko orješ, koplješ, seješ, znoj otiraš,
kosiš in žanješ, trgaš, sad obiraš,
s pomladjo novo znova se pomlajaš. (KOCJANČIČ 2001: 52)

Občutek lepote se navezuje na omenjeno estetiko pokrajine. Človek lažje naveže stik s pokrajino, če se mu ta zdi lepa in privlačna – kot da bi skozi gledal prastari topos (izgubljenega) rajskega vrta:

Od morja sem pa vsa si vrt,
vinograd si prežlahtnih trt,
in vsa si nežen oljkov gaj,
drobno cvetoč v zeleni maj. (KOCJANČIČ 1990: 67)

Kako dobro se Istrani počutijo v okolju svoje pokrajine, je prek registra ljubezensko-erotične lirske govorice (z metaforo *pokrajina je čutna in čuteča ženska*) opisal istrski pisatelj Franjo Frančič:

V tej pokrajini,
ki ima tople oči,
svilnato kožo,
in odprto srce [...] (FRANČIČ 1989: 757)

5.3 Drugi/drugačnost

Drugi označuje tisto, kar je v procesu vzpostavljanja identitete – kot zunanja norma, zakon ali pa neželeni tujek, potlačeni izvržek – mentalno izločeno iz jaza oz. sebstva; v razmerju s pozunanjenjem drugega se konstituirajo meje jaza. Dvojica jaz/drugi je našla svoje mesto tudi v geografiji, in sicer v tistih njenih panogah, ki se ukvarjajo s postkolonialnimi in feminističnimi študiji ter z geografijo podeželja (SECOR 2009: 515). Kdo je bil (so bili) drugi za Istrane na istrskem podeželju? V tej vlogi so leposlovna besedila videla predstavnike oblasti in Italijane v obdobju med obema svetovnjima vojnama, po drugi svetovni vojni pa različne prišleke iz osrednje Slovenije (na primer vikendaše), Neslovence ali predstavnike državnega aparata, na primer carinike in policiste. Takole so na primer označeni karabinjerji kot zastopniki italijanske oblasti:

Opoldne so se pod njim [drevesom, op. avt.] ustavili karabinjerji. Tujci iz neznanih dežel. Nanj so odložili mrzle karabinke, sedli na kamne, si prižgali cigarete in se razgledovali po okolici. Žlobudrali so nerazumljive besede, se prešerno smejali, si kazali strgane in porjavele fotografije ter včasih zapeli otožno in milo pesem ... Ko jim je postalo dolgčas, so vstali, si oprtali karabinke in jo mahnili naprej po svoji poti. Drevo, drevo pa je zatrepetalo v vetru, kajti slutilo je, da ti možje prinašajo nesrečo. (JURINČIČ in BERNETIČ 1999: 72)

Zgornji navedek razkriva razloge za socialno izključenost karabinjerjev (kot »drugih«) iz skupnosti domačinov: karabinjerji so bili tujci s tujimi navadami in jezikom (hrupno in nerazumljivo žlobudranje), pripadniki represivnega aparata vladajočega naroda, služba jim je dajala premoč nad domačini, zato so izstopali iz podeželske idile, pridržane zgolj za domačine Slovence. Karabinjerji so prikazani kot znanilci črne prihodnosti. S podobami tujcev so Istrani tudi sicer radi povezovali svojo nesrečo:

Jim tujec trnja trosil je, ne cvetja:
kot skale trdni niso se uklonili,
veliki v svoji trpki bolečini. (KOCIJANČIČ 2001: 45)

Podobne lastnosti kot karabinjerjem so Istrani pozneje pripisovali jugoslovanskim oz. slovenskim carinikom in policistom: bili so večinoma prišleki, pripadniki narodov iz drugih jugoslovanskih republik, poleg tega pa so utelešali državno moč meje. Ta je cepila istrsko pokrajino, s tem pa tudi samodojeti kolektivni jaz Istranov, zato so jo domačini mrzili (ne nazadnje zaradi ponižujočih izkušenj z biopolitiko na mejnih prehodih):

Včasih
je treba
v kabino...
Tuja roka
otipava moža,
ženo,
tudi otroka ...
Kot nag je človek,

ko blok zapusti,
korake zdrobijo mu
hrbti noči. (BRŽAN 2001: 110)

Vikendaši in prišleki iz osrednje Slovenije so sicer Slovenci, vendar niso Istrani, zato so prav tako drugi. Pravi Istrani jih zavračajo, saj so zanje tujek v okolju. Po mnenju istrskega pesnika Edelmana Jurinčiča so ti slovenski prišleki ogrožajoči, nadmočni tujci, tako kot drugi nedomačini: »Z vseh strani neba, ki so v različnih zgodovinskih obdobjih vdirali v Istro, si jo podjarmljali, jo izkoriščali in hujskali Istrane ene proti drugim« (nav. po BASKAR 2002b: 191). Ali kot je slišala in zapisala Marta Verginella: »So prej bili Siciljani in sedaj so pa Kraševci. Ki nas hodijo komandirati.« (VERGINELLA 1998: 207) Oba navedka kažeta na oblikovanje močnega nasprotja med kolektivnim sebstvom domačinov in drugimi. Drugi so vsi, ki nimajo istrskih korenin in so imenovani z isto besedo: *forešti* 'tujci'. Jurinčič meni, da obstajajo nevidne meje Istre, in dodaja: »Med Istrijani in priseljenci je [meja. op. avt.] bila in je še vedno aktualna.« (JURINČIČ 1994: 622) Po njegovem so meje rezultat ideološko spodbujenega priseljevanja ljudi, ki se niso mogli vključiti v istrsko življenje.

5.4 Brezkrajevnost

Po temeljni definiciji je kraj zlitje fizičnega in človeškega sveta, ki postane središče naše neposredne izkušnje in nam omogoča, da živimo avtentično in izvirno življenje, napolnjeno s pomeni. Brezkrajevnost je nasprotje tega (RELPH 1976: 141; HENDERSON 2009: 542) in se nanaša tako na okolje brez značilnih krajev kot tudi na odnos do okolja, ki kraju/krajem ne prizna njihovih pomenov (RELPH 1976: 143). Brezkrajevnost je v prvi vrsti povezana z uniformiranostjo in izgubo krajevne izjemnosti zaradi procesov državne integracije in globalizacije. V Istri se je ta proces v omejenem obsegu začel že s priključitvijo Jugoslaviji in se pozneje nadaljeval v osamosvojeni Sloveniji, posebej ko se je ta na vseh točkah integrirala v združeno Evropo, NATO in globalni tržno-finančni kapitalizem. Sile, ki so v Istri povzročale brezkrajevnost, so bile politične in družbenoekonomske spremembe, zaradi katerih se je regija soočila z odseljivanjem, depopulacijo in deagrarizacijo. To je vodilo v propadanje kulturne pokrajine oz. nekaterih njenih prvin, tudi tistih, ki so bile na izkustveni in pomenski ravni vtakane v življenje ljudi in so metonimično zgoščale tamkajšnji *genre de vie*:

Pergole, oreha
ne vidijo z balkona.
Kamne mojih nonotov
pokriva
skorja iz betona (BRŽAN 1997: 50)

Nivelizacija in brisanje krajevne identitete ni samo posledica globalne modernizacije (beton), ampak tudi vdora osrednjeslovenskih regionalnih tipik: »Ali če namesto baladurja zgradi pač gorenjski balkon.« (DOBRINJA 1996: 285)

Če je kraj proizveden prek izjemnosti, prepoznane v človekovih izkušnjah in interakcijah z bivanjskim okoljem, potem je brezkrajevnost tako obratno usmerjen proces kot tudi rezultat tega procesa. V slovenski Istri sodi vanjo zaraščanje obdelovalnih površin, propadanje teras in suhih zidov. S tem je namreč izginjal poznan in domač svet, nastal iz sožitja med človekom in okoljem, iz človekove sposobnosti prilagajanja, njegove iznajdljivosti in trdega dela.

Istrska edinstvenost temelji na sredozemski kulturni pokrajini, življenjskem stilu, ki iz nje izhaja, na narečju, prepletanju različnih jezikov in kulturnih izročil ter s tem povezani burni zgodovini. Istrska pokrajina je pokrajina oljk, smokev, grozdja in druge flore, posebej sredozemske. Pokrajini daje svojski značaj še njena prst, relief, bližina morja, podnebje (zlasti burja), pa tudi lokalne prakse, orodja, navade – velike motike, ki so prekopale to zemljo, pridne roke, ki so znosile kamenje z njiv in travnikov v suhe zidove, generacije, ki so zravnale strma pobočja. Zato mnoge boli, da se Istra zarašča, da propada delo prednikov in da izgublja svojo edinstvenost:

In vse je obraščeno in zaraščeno. Ni več stezic doli ob Drnici ali Derešnjaku. Sama robida in srobot in kvečjemu akacije. Čez nekaj let, če ne bomo posadili vseh teh hribov in bregov vsaj z oljkami, bo Istra podobna Notranjski. Gozdovi bodo polni srn in divjih svinj in še medvedov povrhu. No, to ni tako slabo. Taka je bajje bila Istra tudi v srednjem veku, zaraščena in divja. (PRIBAC 2001: 117)

6 Zaključek

Iskanje stičišč med literarno vedo in geografijo oz. preučevanjem literature in zemlje je pokazalo, da je navkljub navideznemu razkoraku med področjema obeh strok mogoče prepoznati veliko vzporednic in povezav tako na ravni konceptualnega okvira in predmeta preučevanja kakor tudi na ravni produkcije in recepcije besedilnosti. Na splošno lahko rečemo, da je zblížanje med strokama posledica vsebinskega, konceptualnega in metodološkega razvoja geografije. Od profila klasične discipline, ki je v koncepciji prostora sinkretično združevala naravoslovje in družboslovje, se je geografija v zadnjem času oddaljila in krenila v smer postmoderne humanistike. Ko razpravljamo o stičiščih med literaturo, literarno vedo in geografijo, bi nas utegnili zamikati, da bi presek področij poimenovali z izrazom »literarna geografija«. Čeprav ta izraz sega vsaj v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja ali celo na njegov začetek,⁹ pa so z njim še vedno težave, saj ni povsem jasno, ali se v omenjeni sintagmi »geografija« nanaša na disciplino ali na predmet preučevanja; geografija (mnogokrat rabljena tudi v množinski obliki) je namreč tudi oznaka za prostor, kraj in druge fenomene fizičnega sveta. Po drugi strani tudi pridevnik »literarni« lahko meri na (literarnovedno) disciplino ali na literaturo kot primarni vir (HONES 2008: 1303). Kakor koli že, na primeru slovenske Istre in njene tematizacije v leposlovju smo poskušali pokazati sporočilno vrednost literature kot vira speci-

⁹ Izraz »literarna geografija« sta uporabila Christopher Salter in William Lloyd v delu *Landscape in literature* (1977), pred njima pa ga je že v naslov svoje knjige *Literary geography* (1904) postavil škotski pisatelj biografij William Sharp.

fičnih podatkov za geografske raziskave, posebej na področju razmerij med pokrajino in njenimi populacijami. Saunders se je ob teh virih spraševal, kaj literatura ve (SAUNDERS 2009: 439). Vednost, vpisano v literaturo, smo analizirali v luči nekaterih ključnih tērminov sodobne humanistične geografije: občutka kraja, topofilije, identitetne razlike jaz/drugi in brezkravejnosti.

Analiza prvih dveh fenomenov je izluščila njun skupni vidik, to je »romantično« gledanje na Istro in ustvarjanje pokrajinskega mita. »Romantično« dojetanje Istre je identično »romantičnemu« gledanju na katero koli drugo kulturno pokrajino, ki se ponaša z obdelovalno zemljo: lepoto pokrajine konstituira obdelana plodna zemlja (s svojo morfologijo, proporci, teksturo). Mit idealizira preteklo pokrajino in vanjo projicira mladost, družino, spomine na dom in druge točke v itinerariju pokrajinske pripadnosti. Preteklost se reproducira prek številnih spominov, individualnih in kolektivnih, prek avtobiografij, spominskih pripovedi, povedk, literarnih tekstov. Iz vseh veje hrepenenje po minulih časih in pokrajinah. S tem je povezan tudi odnos ljudi, ki kot svojo intimno pokrajino še vedno dojemajo zamišljeno pokrajino preteklosti. Dejanska pokrajina sodobnosti pa samo še krepi potrebo po vzdrževanju pokrajinskega mita kot zamišljenega ideala, v luči katerega je mogoče razpoznati, kaj je v sodobnosti neželjeno, neestetiko, kaj ustvarja občutja odtujenosti in brezkravejnosti.

V pričujočem prispevku smo prikazali, kako je tisto, »kar literatura ve«, mogoče prenesti v zakladnico geografskega znanja. Povezovanje obeh disciplin in predmetov preučevanja odpira področje, ki postaja vse pomembnejše ne samo s teoretičnega vidika, ampak tudi z uporabnega. Nudi možnost za preučevanje odnosa do življenjskega okolja in identificiranja s pomeni pokrajine, kar je temeljni pogoj za oblikovanje odgovornega odnosa do nje. Čut pripadnosti pokrajini, ki ji ljudje pripisujejo kulturno in zgodovinsko vrednost ter jo razumejo kot življenjski prostor svoje družine in lokalne skupnosti, je zagotovilo, da se bo skrbi za lastno dobro pridružila skrb za okolje. Preučevanje odnosa do pokrajine, katerega izsledke bi upoštevalo tudi prostorsko načrtovanje, bi lahko omogočilo uravnotežen razvoj posameznih regij in zagotovilo trajnost in stabilnost njihovih identitet. Na tem področju je v slovenski geografiji še veliko manevrskega prostora, saj se je spoznanje, da je mnenje ljudi pomembno, šele dobro začelo uveljavljati.

VIRI IN LITERATURA

- Stuart AITKEN, 1997: *Analysis of text: armchair theory and couch-potato geography. Methods in human geography: a guide for students doing research projects*. Ur. Robin Flowerdew idr. London: Sage. 197–213.
- Mihail Mihajlovič BAHTIN, 1982: *Teorija romana: izbrane razprave*. Ur. Aleksander Skaza. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: CZ.
- , 1999: *Estetika in humanistične vede*. Ur. Aleksander Skaza. Prev. Helena Biffio idr. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Trevor BARNES in James DUNCAN, 1992: *Writing worlds: discourse, text, and metaphors in the representation of landscape*. London: Routledge.

- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrske identitete. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvourni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Brazde s trmuna*. Tudi na spletu.
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Alferija BRŽAN, 1997: *Čista voda*. Triban: Samozaložba.
- Alferija BRŽAN, 2001: *Ud kapca du murja*. Koper: Libris.
- Anne BUTTIMER, 1976: Grasping the dynamism of lifeworld. *Annals of the association of American geographers* 66/2. 277–292.
- Denis COSGROVE, 1989: A terrain of metaphor: Cultural geography 1988–1989. *Progress in human geography* 13. 566–575.
- , 1998: *Social formation and symbolic landscape*. Madison: University of Wisconsin Press.
- , 2002: *The iconography of landscape: Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge: University Press.
- Michael CRANG, 1998: *Cultural geography*. London, New York: Routledge.
- Tim CRESSWELL, 2009: Sense of Place. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Ernst Robert CURTIUS, 2002: *Evropska literatura in latinski srednji vek*. Prev. Tomo Virk. Ljubljana: LUD Literatura (Labirinti).
- Jožica ČEH STEGER, 2012: Ekologizacija literarne vede in ekokritika. *Slavistična revija* 60/2. 199–212.
- Andrej ČERNE, 2008: O pomenih pokrajine. *Dela* 29. 5–19.
- Dydia DELYSER, 2009: Geography and literature. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Richard DENNIS in Coral Ann HOWELLS, 1996: Geography, gender and identity in Canadian literature: Some introductory comments. *The London journal of Canadian studies* 12. 1–5.
- Leda DOBRINJA, 1996: Iz Istre z ljubeznijo. *Primorska srečanja* 20/180. 285.
- Jörg DÖRING in Tristan THIELMANN, 2008: *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag.
- James DUNCAN, 1993: Landscape of the self/landscapes of the other(s): cultural geography 1991–1992. *Progress in human geography* 17. 367–377.
- , 2005: *The City as text: the politics of landscape interpretation in the Kandyan kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

- James DUNCAN in Nancy DUNCAN, 1988: (Re)reading the landscape. *Environment and planning: Society and space* 6. 117–126.
- Michel FOUCAULT, 2007: O drugih prostorih (predavanje). Prev. Vojislav Likar. M. Foucault: *Življenje in prakse svobode: Izbrani spisi*. Ur. Jelica Šumič-Riha. Prev. Jelka Kernev Štrajn idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 214–223.
- Franjo FRANČIČ, 1989: Pesmi za Istro. *Primorska srečanja* 13/100. 756–757.
- Gerhard HARD, 2008: Der Spatial Turn, von der Geographie her beobachtet. *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Ur. Jörg Döring in Tristan Thielmann. Bielefeld: Transcript Verlag. 263–316.
- Georg HENDERSON, 2009: Placelessness. *The dictionary of human geography*. Ur. Ronald John idr. Oxford, Malden: Blackwell. 542.
- Georg HENDERSON in Derek GREGORY, 2009: Literature. *The dictionary of human geography*. Ur. Ronald John idr. Oxford, Malden: Blackwell. 419–422.
- Steve HOELSCHER, 2009a: Imaginative geographies. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- , 2009b: Text and textuality. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.
- Sheila HONES, 2008: Text as it happens: Literary geography. *Geography Compass* 2/5. 1301–1317.
- Phil HUBBARD, Rob KITCHIN, Brendan BARTLEY, Duncan FULLER, 2002: *Thinking geographically: Space, theory, and contemporary human geography*. London, New York: Continuum.
- Edelman JURINČIČ, 1994: Nevidne meje Istre. *Primorska srečanja* 18/162. 620–622.
- , 1996: Simbolična prisposodba trenutka. *Primorska srečanja* 20/185–186. 647–650.
- Edelman JURINČIČ in Leon BERNETIČ, 1996: Drevo. *Brazde s trmuna* 4. 71–73.
- Marko JUVAN, 2000: *Vezi besedila*. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: LUD Literatura.
- , 2008: *History and Poetics of Intertextuality*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Alojz KOCJANČIČ, 1990: Kamen, trn in brin. *Koledar*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 67.
- , 2001: *Šavrinske pesmi*. Koper: Libris.
- Karmelo KOCJANČIČ in Nadja ROJAC, 2003: Čez dve meji v Trst. *Brazde s trmuna* 8. 110–113.
- Blaž KOMAC, 2009: Social memory and geographical memory of natural disasters. *Acta geographica Slovenica* 49/1. 199–226.

- Alenka KORON, 2004/2005: Teorija/teorije diskurza in literarna veda. *Primerjalna književnost* 27/2, 28/1. 79–117, 119–133.
- Yuri M. LOTMAN, 1977: *The structure of the artistic text*. Prev. Gail Lenhoff in Ronald Vroon. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Donald MEINIG, 1979: *The interpretation of ordinary landscapes: geographical essays*. New York: Oxford University Press.
- Franco MORETTI, 2006: Serious century. *The novel: History, geography and culture* I. Ur. Franco Moretti. Princeton: Princeton University Press. 364–400.
- John PICKLES, 2009: Phenomenology. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 528–529.
- Douglas POCOCK, 1981: Introduction: Imaginative literature and the geographer. *Humanistic literature and geography*. Ur. Douglas Pocock. London: Crom Helm. 9–20.
- Bert PRIBAC, 2001: Vrnitev v deželo Šavrinov: Primerjalna reportaža nazaj v čas. 2000. 143–144, 105–117.
- Edward RELPH, 1976: *Place and placelessness*. London: Pion.
- Edward SAID, 1995: *Orientalism*. London: Penguin books.
- Christopher SALTER in William LLOYD, 1977: *Landscape in literature: Resource papers for college geography*. Washington: Associations of American geographers.
- Carl O. SAUER, 1963: The morphology of landscape (1925). Carl O. Sauer: *Land and life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Ur. John Leighly. Berkeley: University of California Press. 315–350.
- Angharad SAUNDERS, 2010: Literary geography: Reforging the connections. *Progress in human geography* 34/4. 436–452.
- Anna SECOR, 2009: Other/Otherness. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 515.
- Marko SNOJ, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: MK.
- Nelda ŠTOK VOJSKA, 2002: *Antónci v Pridvoru, Istrjani na Obali: Zgodbe, humoreske in igrice*. Marezige: Samozaložba.
- , 2003: *Moja deštra Istra: O njenih ljudeh, lepota, posebnostih*. Marezige: Samozaložba.
- Mimi URBANC, 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC.
- , 2012: Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri. *Annales* 22/1. 199–210.
- Marjan TOMŠIČ, 1986: *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Mark TWAIN, 1961: *Življenje na Misisipiju*. Ljubljana: MK.
- Yi-Fu TUAN, 1974a: Space and place: Humanistic perspective. *Progress in geography* 6. 266–76.

--, 1974b: *Topophilia*. New York: Prentice-Hall.

Vladka TUCOVIČ, 2012: Slovenska Istra – pokrajina na slovenskem literarnem zemljevidu. *Slavistika v regijah – Koper: Koprška slovenistika na stičišču kultur*. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, ZIFF. 52–57.

Marta VERGINELLA, 1998: Istrsko podeželje v vrtincu revolucije. *Acta Histriae* 6. 203–214.

Barney WARF, 2009: Humanistic Geography. *Encyclopedia of human geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage. Tudi na spletu.

Keith WOODARD in John Paul JONES III, 2009: Poststructuralism. *The dictionary of human geography*. Ur. Derek Gregory idr. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 571–573.